

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Java's last frontier : the struggle for hegemony of Blambangan, c. 1763-1813

Margana, S.

Citation

Margana, S. (2007, December 13). *Java's last frontier : the struggle for hegemony of Blambangan, c. 1763-1813*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12547>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12547>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING

Dit onderzoek analyseert hoe in de loop van de achttiende eeuw onder de regie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie pogingen werden ondernomen Java's Oosthoek (*Bang Wetan* in het Javaans) van een wildernis, waarin rebellen zich schuil konden houden, te herscheppen in een economisch welvarende regio. Pas aan het begin van de negentiende eeuw toen het proces van koloniale staatsvorming ingang vond kwam dit transformatieproces werkelijk op gang. Een en ander kon onmogelijk plaats vinden zonder ingrijpende politieke, economische en sociaal-culturele maatregelen. De toenemende betrokkenheid van de VOC in de interne politieke ontwikkelingen van Java speelde weliswaar een cruciale rol in de transformatie van de Oosthoek, maar veranderingen veroorzaakt door interne factoren mogen ook niet uit het oog worden verloren. Een nauwkeurig onderzoek van zowel Nederlandse als Javaanse bronnen is derhalve essentieel bij elke poging tot gedetailleerde reconstructie van de gebeurtenissen in Java's Oosthoek gedurende het proces van integratie in de koloniale staat.

Overgeleverd aan drie rivaliserende politieke machten (Balinezen, Javanen en Nederlanders) vormde de Oosthoek in de tweede helft van de achttiende eeuw in veel opzichten Java's laatste 'frontier'. Het begrip 'grensgebied' weerspiegelt het gezichtspunt van aangrenzende koninkrijken als het Balinese Mengwi en Mataram in Midden-Java. Vanuit Balinees perspectief vertegenwoordigde Blambangan een strategische barrière tegen de toenemende invloed van de Islam. De Balinese invloed in Java's Oosthoek bleef lange tijd in stand aangezien in deze regio het Hindoeïsme de heersende godsdienst bleef. De Balinezen zagen dus Blambangan als een buffer tegen de Islamitische expansie en de consolidatie van het Javaanse koninkrijk Mataram. Daarenboven beschouwden zij de agrarische productie van het gebied als een waardevolle versterking van de Balinese economie die zwaar te lijden had onder endemische interne oorlogsvoering. Vanuit het perspectief van de Javaanse heersers (belichaamd door het rijk Mataram en zijn vazallen) vertegenwoordigde Blambangan een 'afperking' van de Moslimwereld op Java. Ook vanuit het gezichtspunt van het VOC bestuur in Batavia vertegenwoordigde Blambangan een gebied in de periferie, waar het centraal gezag van de Compagnie op Java dreigde te worden aangetast door Britse kooplieden.

De verovering van Java's Oosthoek

Deze studie begint met een beschrijving van de politieke geschiedenis van Java's Oosthoek tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw. Speciale aandacht wordt daarbij geschonken aan de val van de heersende dynastie in Blambangan en de redenen waarom de Compagnie uiteindelijk besloot tot de verovering van het gebied door middel van een militaire expeditie. In 1763 had de VOC ondanks het verzoek van de afgezette koning van Blambangan – *Pangeran Adipati Danuningrat* of te wel *Pangeran Pati* – nog geweigerd om in de interne aangelegenheden van zijn rijk in te grijpen, onder het voorwendsel dat de Nederlandse macht in de Indonesische archipel zijn grenzen had bereikt en geen verdere uitbreiding meer toestond. De komst van Engelse kooplieden op de kust van Java's Oosthoek dwong de Nederlanders echter binnen enkele jaren hun standpunt te herzien. Een militaire campagne naar Blambangan werd daarom opgezet in een poging de VOC belangen te beschermen, met als neven doel de eliminatie van rebellenbendes die zich schuil hielden in Malang en Lumajang.

Omdat Blambangan vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw was gekoloniseerd door de Balinese koning van Mengwi, moedigden de VOC strijdkrachten in Blambangan de bevolking aan zich te bevrijden van de Balinese overheersing. Een massale opstand vond plaats die binnen een week aan honderden Balinezen het leven kostte en duizenden op de vlucht deed slaan. Het resultaat was dat de bevolking van Blambangan zich wist te ontdoen van het juk van vele tientallen jaren van Balinese overheersing en daarmee de weg vrij maakte voor het VOC bestuur.

Om haar macht in Java's Oosthoek te consolideren moest de Compagnie echter ook zien af te rekenen met de rebellerende *Pangeran Singasari* en zijn zoon Raden Mas uit Midden Java, die zich hadden gelieerd met weerspannige nakomelingen van Surapati in Malang en Lumajang. De Surapati en Singasari families hadden een belangrijke rol gespeeld in de grillige politieke conflicten die zich al bijna een eeuw lang afspeelden in Midden en Oost Java. Zij toonden daarbij grote volharding in hun verzet tegen de Compagnie, en het Nederlandse bestuur nam dan ook zware maatregelen tegen beide families. In het geval van de Surapati familie betekende dit het uitroeien met wortel en tak: *tumpes kelor*. De militaire expeditie naar Malang en Lumajang was dan ook gericht op de uitroeiing van Surapati's afstammelingen,

vastberaden als de Nederlanders waren om hen definitief te verwijderen van de Javaanse politieke arena.

Nederlandse bezetting, Islamisering, en plaatselijk verzet

De verovering van Java's Oosthoek was weliswaar snel voorbij, maar kort daarop kreeg de VOC te maken met achtereenvolgende opstanden van *Pangeran* Wilis en diens opvolger/impersonator, Pseudo-Wilis, en de regent van Blambangan, Sutanagara.

Pangeran Wilis, prins van Blambangan, keerde in 1768 terug na bijna vier jaar in ballingschap op Bali te hebben geleefd. Hij zette de bevolking op zich te bevrijden van de nieuwe vreemde overheerser, de VOC. Na slechts vier maanden van VOC bestuur brak in Blambangan onder leiding van de teruggekeerde *Pangeran* een massale opstand uit, die brede steun kreeg van zowel de plaatselijke bevolking als de daar vertoevende diasporagemeenschappen, afkomstig uit het zuiden van Sulawesi, het huidige Maleisië, Sumbawa en China. Het gerucht deed daarbij de ronde dat de Balinese heerser van Mengwi, de vroegere feodale overheerser van Blambangan, tevens een rol achter de schermen speelde. De Compagnie nam drastische maatregelen om de opstand neer te slaan en werd daarbij geholpen door verraad en onderlinge onenigheid van de rebellen. Wilis en enkele andere opstandelingen konden gevangen worden genomen en werden verbannen. Sutanagara werd daarop door de Compagnie geïnstalleerd als de nieuwe regent van Blambangan. Na een jaar aan de macht te zijn, probeerde Sutanagara echter met hulp van de Balinezen een opstand te ontketen tegen de Compagnie. Toen dit plan uitlekte verloor het Nederlandse bestuur definitief haar vertrouwen in de plaatselijke elite, in het bijzonder degenen die Balinese familiebanden hadden.

Nu droeg de Compagnie het lokaal bestuur over aan enkele leden van de Javaanse elite afkomstig uit Surabaya en werd de verspreiding van de Islam verder gestimuleerd. De gedwongen oplegging van de Islam mag aanleiding hebben gegeven tot Sutanagara's rebellie, maar het was de daaropvolgende Javanisering van Blambangan die de opstandige gevoelens van de Pseudo-Wilis voedde. De drie jaar durende opstand die hij uitlokte had desastreuze gevolgen voor de bevolking.

Eén van de directe gevolgen van de Nederlandse bezetting van Blambangan voor het handelsnetwerk van de VOC was de reactie van

de lokale vrijhandelaren die het handelsmonopolie van de VOC als een bedreiging zagen voor hun eigen handelsnetwerk. Vijf jaar na de bezetting van Blambangan zagen de Nederlanders zich dan ook geconfronteerd met een andere vorm van weerstand, namelijk een onverholven economische oorlogsverklaring aan de Nederlandse handelspositie in de regio. Deze confrontatie werd georganiseerd door kooplieden van velerlei etnische achtergrond in Blambangan, die niet bereid waren zich zonder slag of stoot te onderwerpen aan het VOC bestuur en om die reden een alternatieve handelslocatie oprichtte op het eiland Nusa Barong. Het verhaal van deze episode belicht de belangrijke rol van kooplieden afkomstig uit Sulawesi (Buginezen en Mandarezen) en de uiteindelijke ondergang van Nusa Barong als een alternatieve handelsbasis en schuilplaats voor vrijhandelaren, smokkelaars en Buginese piraten.

Administratieve reorganisatie en politieke integratie

In 1773 ving het Nederlandse gezag in Blambangan aan het lokale bestuur te reorganiseren. In haar poging het plaatselijk bestuur en leiderschap te organiseren moest de Compagnie rekening houden met etnische sentimenten. Na de opstand van de Pseudo-Wilis te hebben overwonnen werden de Nederlanders zich meer bewust van de problemen veroorzaakt door religieuze en etnische sentimenten in het gebied. Zij realiseerden zich dat het Balinese element diep geworteld was in de geschiedenis van de regio en onlosmakelijk deel uitmaakte van de etnische samenstelling van Blambangan. Een pragmatische opstelling was vereist met betrekking tot het probleem van lokaal leiderschap, waarbij moest worden toegestaan dat de verkiezing van een plaatselijke leider werd beïnvloed door lokale sentimenten. Een ander belangrijk probleem wat de Compagnie diende te op te lossen in haar poging het bestuur te reorganiseren en het nieuw veroverde gebied te exploiteren was de ontvolking van Blambangan.

Deze studie eindigt met een beschrijving van de politieke ontwikkelingen in Java's Oosthoek tijdens de transitieperiode 1800-1813 en analyseert de oorzaken van sociale onrust in Probolinggo en andere plaatsen in het westen van Blambangan. Deze vloeide voort uit het koloniale beleid van landverhuur en -verkoop aan hoofdzakelijk Chinese ondernemers. Na een periode van vijftien jaar hadden de Nederlanders weliswaar de rust in de Oosthoek weten te herstellen,

maar vervolgens zagen zij zich geconfronteerd met een stagnerende economische situatie. Verschillende pogingen werden daarop ondernomen ter bevordering van de economie. Het grootste probleem voor het Nederlandse gezag vormde de ontvolking van het gebied. Pogingen om bevolking uit Midden Java en Madura naar de regio over te hevelen leverden echter bijster weinig op. Het gebrek aan mankracht in de Oosthoek zou een probleem blijven waarvoor geen oplossing kon worden gevonden tot na herstel van het Nederlandse bewind in de jaren twintig van de negentiende eeuw.

De sociale onrust in Probolinggo werd gevoed door ingrijpende veranderingen in het koloniale regime na 1800. De financiële problemen van het bestuur noodzaakten Gouverneur-generaal Daendels tot het voeren van een pragmatisch beleid, waarbij het westelijk deel van Blambangan werd verhuurd dan wel verkocht aan Chinese ondernemers. Dezen wisten de economie van de regio snel te ontwikkelen, maar wel ten koste van de plaatselijke bevolking die zwaar werd onderdrukt. Deze drukkende exploitatie veroorzaakte een anti-Chinese beweging, culminerend in de moord op Chinese grondbezitters in Probolinggo en Besuki en enkele Britse officieren.

SUMMARY

This study presents an analysis of how the Dutch tried to transform *Java's Oosthoek* (Java Eastern Salient, Javanese: *Bang Wetan*) from a wilderness harbouring rebels, the rougher elements of society, and stubborn dissenters opposed to any foreign rule into a frontier of economic progress and colonial state-formation by the beginning of the nineteenth century. Such a process of transformation would have been impossible unless it was accompanied by political, economic as well as social and cultural change. Unquestionably, the ever-increasing involvement of the VOC (*Verenigde Oost-Indische Compagnie*) in the internal political affairs of Java played a crucial role in transforming the *Oosthoek*, but the fact that endogenous factors also provided an impetus to the changes should not be overlooked. A careful scrutiny of both Dutch and Javanese sources is essential in any balanced attempt to reconstruct a detailed and intriguing account of what was happening in *Java's Oosthoek* just as it was poised on the brink of becoming integrated into the Colonial State.

In many respects, *Java's Oosthoek* in the second half of the eighteenth century, when it was politically at the mercy of three contesting powers, may be called Java's last frontier. The term frontier here reflects the point of view of such neighbouring kingdoms as Bali Mengwi and Mataram. From the Balinese perspective, Blambangan was a frontier, an indispensable barrier to the encroachment of Islam which allowed it to preserve its influence in Java, as it was a border area still relatively free of Islam where Hinduism was still the main religion. The Balinese used Blambangan as a buffer against the Islamic expansion and consolidation initiated by Muslim Mataram and they also found the produce of its fertile soil a useful bolster to the economy of Bali where economic activities were heavily overshadowed by endemic warfare. From the perspective of the Javanese Muslim rulers (represented by Mataram and its outlying vassals), Blambangan was a final frontier, impeding the creation of the world of Islam in Java. Finally, Blambangan was also a frontier from the perspective of the VOC administration in Batavia, in which its nominal sovereign power over *Java's Oosthoek* in the eighteenth century was in danger of being disturbed by the British merchants.

The Conquest of Java's Oosthoek

The book begins with the description of the political history of *Java's Oosthoek* up to the first half of the eighteenth century, with special reference to the fall of the Blambangan dynasty and the actual incentive which prompted the Company to dispatch a military expedition to occupy Blambangan. In 1763, the VOC had still refused the unsolicited invitation from the deposed king of Blambangan, *Pangeran Adipati* Danuningrat or *Pangeran Pati*, under the pretext that Dutch rule in the Indonesian Archipelago had been overextended. Within the space of a few years, the arrival of English merchants in *Java's Oosthoek* proved to be the catalyst which made the Dutch reconsider their options. A military campaign to Blambangan was mounted to protect the VOC interests there, and it was hoped it would have the added bonus of eliminating the rebel bands sheltering in Malang and Lumajang.

Since the second half of the seventeenth century Blambangan was colonized by the Balinese King of Mengwi. The arrival of the VOC coalition forces in Blambangan encouraged the Blambangan people to free themselves from the Balinese. Expectations of a better future under the new white overlord also passed through their mind. The inhabitants gladly cleared the way for the change of regime. A massive rebellion took shape, and in less than a week, hundreds of Balinese were cruelly killed and thousands of them fled to Bali. Finally the people of Blambangan were able to liberate themselves from the Balinese overlord who had kept them in subjugation for several decades.

In the process of consolidating its power in *Java's Oosthoek*, the Company also had to deal with some unfinished business by eliminating the Central Javanese rebel prince, *Pangeran Singasari* and his son Raden Mas, who had allied themselves with the still refractory descendants of Surapati in Malang and Lumajang; thereby enabling the Company efficiently to kill two birds with one stone. The families of Surapati and Singasari had played a special role in the whole conflict in Central and East Java, which dragged on fitfully for almost a century. They showed greater perseverance in keeping alive their spirit of resistance against the Company than other members of the Javanese elite. The Dutch authorities had also taken more oppressive measures in dealing with both families. In the case of Surapati's family, the Dutch adopted the idea of *tumpes kelor*, which means to cut off, root

and branch. This was a blanket death penalty imposed on a family as a whole in acts of political subversion, such as rebellion. The Dutch military expedition to Malang and Lumajang was aimed at the extermination of the descendants of Surapati, and the determination to remove them permanently from the politics of Java.

Dutch Occupation, Islamization, and Local Resistance

The actual conquest of *Java's Oosthoek* was quick, but soon thereafter, the VOC had to deal with two not insignificant rebellions: those of *Pangeran Wilis* and of his successor-cum-imitator, known to the VOC as the Pseudo- (Revenant) Wilis and the regent of Blambangan, Sutanagara. *Pangeran Wilis*, the Blambangan prince who had been living in exile (in Bali) for almost four years, returned to his homeland in 1768. Once again, the desire of Blambangan people to free themselves from a foreign invader was awoken. This time it was the turn of the Dutch to feel unwelcome. Another massive revolt broke out under the leadership of the returned *Pangeran* after only four months of VOC administration in Blambangan. The revolt won wide support from local inhabitants and such diaspora communities in the region, as the Buginese, Malays, Sumbawanese, and Chinese. Rumours were rife that the Balinese Lord of Mengwi, the feudal overlord of Blambangan, was also behind this uprising. The Company took strong measures to quell the uprising, and treachery and internal dispute among the rebel themselves eventually backfired. Wilis and some other ring leaders were caught and banished. Sutanagara was installed by the Company a new regent of Blambangan. After a year in power, Sutanagara prepared a rebellion against the Company with the support of the Balinese. The plan of rebellion drawn up by Regent Sutanagara robbed the Dutch authorities in Blambangan of their trust in the local elite, especially those who were connected genealogically with the Balinese. After forcing the people of Blambangan to accept Islam, the Company handed over the reins of the administration to some members of the Javanese elite imported from Surabaya. If the forcible imposition of Islam had incited Sutanagara's rebellion, it was the Javanization being thrust upon the area which fed the desire for rebellion of the Pseudo-Wilis. This three years of rebellion brought devastating effect to the population in Blambangan.

One of the direct results of the Dutch occupation of Blambangan within the larger sphere of the VOC trading network was the reaction of the 'free trader' or merchant diaspora in Blambangan, who saw the VOC monopoly as a threat of their well-established local trading network. Five years after occupying Blambangan, the Dutch had to deal with another type of resistance, an undisguised economic challenge organized by the 'free traders' and merchants diaspora in Blambangan, people who were not willing to succumb meekly to VOC rule but established an alternative trading port in the island of Nusa Barong. the role of the Buginese and Mandarese merchants in the trade and politics of this region, and then moves on to the destruction of the island base of Nusa Barong as an alternative trading port and shelter for an eclectic mixture of free traders, smugglers, and Buginese pirates.

Administrative Reorganization and Political Integration

In 1773, the Dutch authorities in Blambangan began to re-organize the local administration in Blambangan. In this effort, the Company set about dealing with the thorny problem of local ethnic sentiment in its organization of the local administration and leadership. After the rebellion of the Pseudo-Wilis, the Dutch authorities in Blambangan grew more aware of the problems engendered by religious and ethnic sentiment in this region, realizing that the Balinese element had its roots deep in the history of the region and had become an integral part of the ethnic composition of Blambangan. Although the problem of local leadership did not adhere strictly to this pattern, pragmatically the election of a local leader had to be permitted to be swayed by the local sentiment. Another significant problem which had to be redressed by the Company in reorganizing the administration and the exploitation of the newly conquered land was the depopulation in Blambangan.

The book is closed with political development in *Java's Oosthoek* during the transition period, 1800-1813, examining the roots of social disturbances in Probolinggo and other places in the western part of Blambangan as a result of the colonial policy of leasing and selling the western part of Blambangan and Probolinggo to the Chinese entrepreneurs. After fifteen years, the Dutch could finally claim to have restored the peace in the *Oosthoek*, but, by then the local economy was stagnating and depressed. Various efforts were made to bring

about an economic turn around. Depopulation was the biggest problem which had to be solved first by the Dutch authorities in the *Oosthoek*. The response to attempts to bring in inhabitants from other places in Central Java and Madura was exceedingly sluggish. In fact, this problem of the dearth of manpower was never completely solved in the *Oosthoek* until after the eclipse of Dutch rule in the early nineteenth century. As a result of the rapid changes in the colonial regime in the period 1800-1811, the seeds of social disturbance began to germinate. Aware of the need to rectify its financial problems, the new colonial regime under Governor-General Daendels adopted a pragmatic policy, either leasing or selling outright the western part of Blambangan and Probolinggo to Chinese entrepreneurs. Under their Chinese proprietors, these regions developed quickly, but at the cost of the severe oppression of the local inhabitants. This grinding exploitation incited an anti-Chinese movement, ultimately culminating in the murder of the Chinese proprietors of Probolinggo and Besuki and some British officers.